

TSJECHOV UND KEIN ENDE

*Elke nieuwe generatie van theatermakers komt vroeg of laat bij Tsjechov terecht. Hij is een ijkpunt van het zogenaamde klassieke moderne repertoire. Soms lijkt het dat deze Rus enkele seizoenen of zelfs een decennium of zo uit de mode is. Maar dan komt hij weer onweerstaanbaar opzetten. In de onzekere tijden die we thans beleven blijkt dat meer dan ooit het geval te zijn. In 2011 bracht 't Arsenaal al een beklijvende enscenering van **Drie Zusters** (cf. **Documenta** 29 (2011), nr. 2). Tijdens het seizoen 2011-12 waren er in de Lage Landen verschillende Tsjechov-producties te zien. Toon Brouwers bespreekt en vergelijkt in zijn bijdrage een drietal van deze opvoeringen. In een hierbij aansluitend artikel analyseert Johan Thielemans **De Russen**, Ivo van Hoves marathonopvoering van **Ivanov** en **Platonov**.*

DAAR IS TSJECHOV WEER...

Toon BROUWERS

Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw dachten de meeste regisseurs (ook in het buitenland) dat je bij de stukken van Tsjechov, waarin de zich vervelende Russische bourgeoisie te zien was, die verveling ook op de toeschouwers diende over te brengen. Vandaar dat ze de meeste scènes lang gingen uitspinnen, wat niet bevorderlijk was om de aandacht van het publiek gaande te houden. Tegen het einde van de jaren zestig kwam hierin een verandering.

Het destijds nog jonge Nederlandse gezelschap Globe verwierf in 1969 eeuwige roem met een sublieme productie van *Oom Wanja*¹ in een regie van Ton Lutz. Regisseur Walter Tillemans en de vertolkers² van ditzelfde stuk werden bij de KNS-productie van 1976 bejubeld. De Blauwe Maandag Compagnie stootte in 1988 onweerstaanbaar door naar de top met een schitterende productie van *De Meeuw*³ in een regie van Luc Perceval met een deels jonge en deels oudere cast. En in 1989 zette TG STAN zich blijvend op de kaart met *Scènes uit het Leven op het Land*, een speelse maar pakkende mini-versie van *Oom Wanja*⁴ in een regie van Josse De Pauw.

Tijdens het seizoen 2011-12 werd de theatertoeschouwer wel extra verwend met Tsjechov. Maar verschaftte hem dit culinair theatergenot, of een Russische indigestie?

Tussen monkelende observator en bittere pessimist

Aanvankelijk was de jonge Anton Tsjechov (1860-1904) een verhalenschrijver. En wel om den brode. Zijn vader was een kleine handelaar in Taganrog in de Krim die failliet ging wegens zijn alcoholverslaving, zodat de familie naar de anonimiteit van de grootstad Moskou moest verhuizen om de schuldeisers te ontlopen. Om zijn studies aan de universiteit te betalen en om zijn familie te onderhouden schreef Tsjechov dan maar verhaaltjes voor diverse bladen en tijdschriften. Toen hij in 1884 tot doctor in de geneeskunde promoveerde, had hij als auteur al een zekere bekendheid. In zijn verhalen hanteert hij een gemoedelijke, rustige, haast alledaagse schrijfstijl. Hij is een aandachtige observator, en vertelt al monkelend met een milde humor over het leven van elke dag. Dat best aangenaam is, en als er hier en daar in zijn verhalen een zweem van kritiek te bespeuren valt, dan moet de lezer best een vergrootglas bij de hand hebben. Van pessimisme of zwartgalligheid is er haast geen spoor te bekennen.

Zijn vroege eenakters bevatten wel een flinke scheut sarcasme, maar blijven toch best aardig. Pas in zijn 'grote' theaterstukken krijgen we een heel andere Tsjechov te zien. De hoofdpersonages van zijn stukken kijken haast allen met een donkere blik naar het leven. Ze hebben hun idealisme verloren, en zitten vast in een verlamdende moedeloosheid. De leegheid van het bestaan lijkt onoverkomelijk. In *De Meeuw* beneemt de ontgoochelde Trepljev, die schrijver had willen worden, zich van het leven. In vergelijking met zijn eerste stukken (*Platonow*, *Ivanov*, *De Bosgeest*) is de toon van zijn latere 'grote vier' (*De Meeuw*, *Oom Wanja*, *Drie Zusters*, *De Kersentuin*) wel heel wat lossier en luchtiger. In zijn brieven beklemtoonde Tsjechov overigens meermaals dat zijn stukken beslist geen tragedies waren, maar wel komedies. Problemen zijn er wel, maar ze worden togedekt met een dun laagje van oppervlakkige zorgeloosheid. De bourgeoisie die Tsjechov ten tonele voert staat aan de rand van de financiële afgrond, is niet in staat om de problemen op te lossen en doet dan maar alsof ze er niet zijn.

Als realist had Tsjechov minder aandacht voor de uiterlijke dramatische actie, dan voor de weergave van een milieu en een tijdsgeest die hij met een scherpe opmerkingsgave en een milde ironie op een meesterlijke manier kon weergeven. Hij ontwikkelde een erg persoonlijke schrijftechniek: zijn stukken lijken bij de aanvang al begonnen te zijn, en aan het einde nog te zullen doorlopen. Zijn hoofdpersonages proberen zich aan hun dikwijls saaie of uitzichtloze situatie te ontworstelen, maar slagen daar niet in. Door zijn kritiek op de parasiterende burgerij en zijn sympathie voor de gewone man, werd hij door de latere communistische machthebbers als een voorbode van de revolutie beschouwd. Of hij dat in de realiteit ook was of wilde zijn, laten we in het midden.

***De Russen!* van Lanoye, Van Hove en Versweyveld**

Het manuscript van *Platonov* werd pas na de dood van Tsjechov ontdekt, en in 1923 door het centrale Sovjet Literaire Staatsarchief gepubliceerd. De titelpagina van het manuscript ontbrak, vandaar dat het stuk meestal naar het hoofdpersonage Platonov wordt genoemd. Deze dorpsonderwijzer heeft kritiek op alles en iedereen, en wil zijn medemensen behoeden voor het saaie en nutteloze leven dat hij zelf leidt. Hij maakt van zijn leven een puinhoop. Dit boeiende maar wat breedvoerige stuk werd medio de jaren tachtig van vorige eeuw door de Britse auteur Michael Frayn van onder het stof gehaald, bewerkt en ingekort, en werd onder de titel *Wild Honey* (Wilde Honing⁵) een wereldsucces. *Ivanov* beleefde zijn première in 1887, en wordt minder gespeeld⁶ dan Tsjechovs latere 'grote vier'. De landeigenaar Ivanov is pas vijfendertig, maar een depressieve lammeling. Hij drinkt, steekt zich diep in de schulden, verwaarloost zijn vrouw, en begint een affaire met de dochter van de bureu. Het leven is niet mooi.

Op vraag van Toneelgroep Amsterdam maakte Tom Lanoye van *Platonov* en *Ivanov* één theaterstuk onder de titel *De Russen!* Scènes werden weggelaten, andere samengevoegd, nog andere werden bijgeschreven in de geest van Tsjechov, en enkele citaten uit andere stukken werden bijgevoegd. Het vakmanschap van

***De Russen* door Toneelgroep Amsterdam (©Jan Versweyveld)**

Lanoye is indrukwekkend: het resultaat is een nieuw, coherent en boeiend geheel dat echter - in tegenstelling tot de vier 'latere' stukken van Tsjechov - haast extreem pessimistisch en zwartgallig is. De personages Platonov en Ivanov behoren tot een generatie van in de maatschappij en in het leven teleurgestelden, die hun vroegere idealen en toekomstdromen hebben verloren. Zij kankeren, lullen over verandering maar doen er niets aan, en zijn enkel goed in het drinken. Theater is metafoor, en in *De Russen* gaat het (niet enkel) om de Russen van een goede honderd jaar geleden, maar om zo vele hedendaagse Europese mannen en vrouwen van middelbare leeftijd, die gaandeweg al hun illusies hebben kwijtgespeeld. De mannen zijn zielenpoten, de vrouwen hun al te gewillige emotionele slachtoffers. Er is weinig hoop: aan het einde van *De Russen!* komt Platonov om het leven door een in een geharrewar afgeschoten kogel, terwijl Ivanov zich even later doodschiet.

Het spelen van de gehele tekst van *De Russen!* zou naar schatting acht uur vergen. Voor de creatie van dit stuk op 19 juni 2011 te Amsterdam in het kader van het Holland Festival, hebben regisseur Ivo Van Hove, scenograaf Jan Versweyveld en dramaturg Peter Van Kraaij een aantal scènes verplaatst of geschrapt, zodat deze tekst werd herleid tot een meer 'menselijke' lengte van circa zes uur. In de boekuitgave⁷ van 'De Russen' wordt wel de gehele tekst van Lanoye gepubliceerd.

Het eerste wat opvalt bij deze voorstelling⁸, is de monumentaliteit van het decor. Aanvankelijk denk je: wat heeft dit nu met het theater van Tsjechov te maken: een rommelige van muren, platte daken op diverse hoogtes, brandmuurtjes, schoorstenen, een immens waterreservoir... Maar al blijft het decor de hele voorstelling hetzelfde, toch wisselt het ook voortdurend van uitzicht door een uitermate vakkundige belichting. Hetzelfde decor lijkt wel een ander bij dag, schemering of nacht. En plots waant de toeschouwer zich in het midden van een spetterende disco. Gaandeweg wordt de genialiteit van deze 'hedendaagse' interpretatie van Tsjechov duidelijk. De eenzaamheid en verveling van het leven in een grootstad, is even groot als deze van het vroegere op het platteland. Wanneer er op de scène wordt voorgesteld om 'naar de tuin' te gaan stoort dit niet, want het gaat waarschijnlijk om een belendende daktuin. Ook de trein uit *Platonov* is bestendig aanwezig: bij de scènes overdag hoor je hem zacht op de achtergrond, 's avonds en 's nachts wordt het gedender begeleid door de ritmische weerschijn van de lichtende ramen. Dit monumentale decor van Versweyveld, naar mijn bescheiden mening één van de boeiendste Europese scenografen van vandaag, is een theatrale belevenis op zichzelf.

De verveling, de eenzaamheid, de overbodigheid, het egocentrisme van Tsjechovs figuren uit het einde van de negentiende eeuw, blijken perfect te passen bij deze figuren van bij het begin der eenentwintigste eeuw. Die zonder

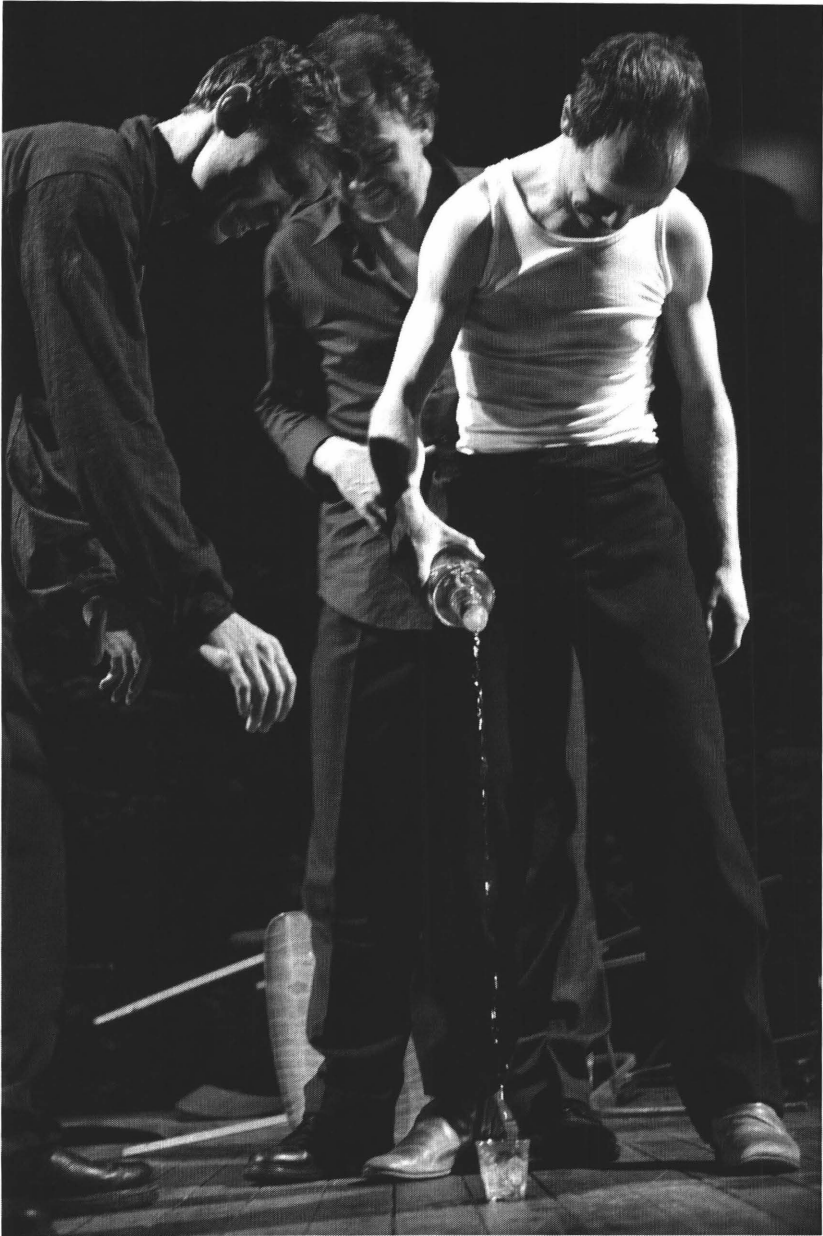
uitzondering door de hele cast op een haast perfecte wijze worden vertolkt, met een samenspel dat van een goddelijke vlotheid en vanzelfsprekendheid is. Dit is een echt ensemble waarbij eenieders spel perfect op dat van alle anderen is afgestemd. De gehanteerde timing geeft de toeschouwer ook geen kans op enige verstrooidheid, want bij deze encenering van Ivo van Hove wordt wel een erg hoog spelritme aangehouden. Met enkel hier en daar een rustiger moment waar het echt nodig is. Dit is echt Tsjechov, echt Lanoye en echt Van Hove: eigentijds boeiend theater, met een onderliggende snoeiharde kritiek op de tekortkomingen van een hedendaagse maatschappij. De laatste jaren denk ik steeds bij het kijken naar een nieuwe productie van Ivo Van Hove: dit is hét hoogtepunt van zijn carrière, en vanaf nu kan het enkel nog bergaf gaan. Niets van: hij blijft verbazen, keer op keer.

Toch is er een kleine 'maar'. Hoe overweldigend deze voorstelling ook is: we blijven uitkijken naar de dag dat Ivo van Hove één van die latere stukken van Tsjechov (die de auteur zelf als 'voldragen' beschouwde) zal enceneren. Met aparte voorstellingen van elk pakweg maximum drie uur. Die marathonvoorstellingen, hoe indrukwekkend ook, zijn helaas een gesel voor onze geteisterde ruggengraat...

'nRus van De Tijd

In het huidige theaterlandschap heeft 'Theaterproducties De Tijd' een eigen plek. Terwijl de meeste gezelschappen het begrip 'hedendaags theater' proberen te realiseren door het van licht tot extreem actualiseren van klassieke teksten en thema's (dikwijls met gesofistikeerde multimediale middelen) tracht het gezelschap van De Tijd dit hedendaagse vooral in te vullen door een (wat het zelf noemt:) 'combinatie van experimentele tekstdramaturgie en de bijna ouderwetse ambachtelijkheid en techniek van zijn uitvoerders'.

Regisseur Lucas Vandervost wilde met teksten van Tsjechov een 'onnodig stuk' maken, zonder een echte plot of verhaal. Voor de productie van 'nRus mochten de deelnemende zeven acteurs en actrices⁹ zelf hun tekstmateriaal in het oeuvre van Tsjechov uitzoeken en meebrengen. Dus niet alleen uit zijn theater- maar ook uit zijn andere teksten, die overigens het overwicht behaalden. Dit tekstmateriaal werd samen gewikt, gewogen en gerangschikt. Niet op een logische verhaallijn, maar veeleer via associatieve gedachtesprongen. Elke voorstelling is anders. Het begin en het einde zijn altijd hetzelfde, maar de keuze en de opeenvolging van de tekstfragmenten zijn steeds verschillend.

Oom Wanja door De Roovers

In een sneeuwlandschap met enkele kale berkenstammen, komen er een heel aantal personages langs die even opkomen, hun zegje doen, en dan weer verdwijnen. De rustig voortkabbellende alledaagse babbels, anekdotes en gesprekken lijken banaal, maar zijn tekenend voor elk personage. Wie niet enkel naar de tekst luistert maar naar wat daar achter schuil gaat, merkt dat elk personage uniek is. Elk heeft zijn eigen leven, verleden, hoop en verlangen, teleurstelling en ontgoocheling. En midden al die banaliteiten kan er plots door een personage een existentiële vraag gesteld worden. Maar de communicatie hierover is bijzonder moeilijk. De mens: ge raakt daar niet aan uit.¹⁰ Hij begrijpt zichzelf niet, en kan ook dat niet duidelijk onder woorden brengen.

Decor en kostuum zijn niet echt Russisch, niet echt historisch of hedendaags, maar toch duidelijk clichématig: een winters landschap, berkenstammen, mannen met baarden, een legeruniform, vrouwen met mooie jurken. Maar door hun soberheid dragen ze bij tot de charme van deze voorstelling. Ook de existentiële vragen van de mens zijn clichés, hij stelt ze steeds weer opnieuw, zonder er een echt antwoord op te vinden of te krijgen. Even lijkt er een licht te schijnen in de duisternis, maar dan is het alweer weg, en Moskou is weerom zo onbereikbaar ver... Dit is een voorstelling zonder grote dramatische conflicten, zonder brede spanningsbogen of spectaculaire effecten. Maar een waar genot voor de toeschouwer die bereid is zich te onthaasten, en De Tijd wil nemen voor een unieke fijnproeverij.

Oom Wanja van De Roovers

Het toneelspelersgezelschap 'De Roovers' werd in 1994 opgericht door enkele afgestudeerden van het Antwerpse Conservatorium, met als vaste kern Robby Cleiren, Sara De Bosschere, Luc Nuyens, Sofie Sente en Stef Stessel. Non-conformisme, en een dwarse aanpak met een grote dosis ironie zijn een paar van hun vele opvallende eigenschappen. Het gezelschap werkt graag en bijna bij elke productie samen met verwante gastacteurs. De Roovers geven eigenzinnige interpretaties zowel van hedendaagse als van klassieke stukken (vb. *Maria Stuart* van Schiller, 2000) en maken ook graag eigen toneelversies van romans of andere literaire teksten, zoals voor *Demonen III* in 1996 (naar de roman *The Secret Agent* van Conrad). Co-producties worden eveneens regelmatig op de affiche gezet, zoals *Leonce en Lena* (Büchner) in 2001, co-productie met het muziektheatercollectief Walpurgis¹¹.

Bij *Oom Wanja*¹² werd duchtig de schaar gehanteerd. Alle nevenpersonages werden zonder pardon weggeknipt. De normaal drie uur voor een voorstelling

van *Oom Wanja* werd gereduceerd tot amper anderhalf uur, zonder pauze. Waar nodig zorgt acteur Michael Vergauwen als een soort presentator voor een korte situatieschets, om de toeschouwer even wegwijs te maken. Er is niets tegen het vakkundig kappen in theaterteksten, zeker wanneer het ‘klassieke’ stukken betreft. Ze zijn in een tijd geschreven waarin het dagelijkse ritme niet zo hectisch was als dat van vandaag, waardoor ze dikwijls voor een hedendaags publiek als traag en langdradig overkomen. Als bewerkster moet je het essentiële van het bijkomstige kunnen onderscheiden, en bij deze versie van *Oom Wanja* had ik zeker niet de indruk dat er essentiële passages waren geschrapt. Toch miste ik wat diepgang aan deze voorstelling. Wanneer Tsjechov zelf heeft beklemtoond dat zijn stukken komedies waren, was dat als reactie tegen een al te melodramatische vertolking van *De Meeuw* bij de (slecht onthaalde) creatie van dit stuk te Sint-Petersburg.

De Roovers spelen deze *Oom Wanja* in een eenvoudig en summier decor, dat bestaat uit een muurtje en daarvoor enkele op een hoopje gegooiden stoelen. Soms een projectie, die de stemming van het ogenblik ondersteunt. De kostuums beperken zich tot een marcellieke of aanverwante dagelijkse kledij. De Roovers spelen met een schalkse, studentikoze lichtvoetigheid, stevig doorspekt met een aantal slapstick-scènes. Dit stuk over gedesillusioneerde mannelijke idealisten (de misbruikte Wanja, de aan alcohol verslaafde dokter Astrov) en vrouwelijke tragische personages (de onaantrekkelijke Sonja die alleen maar mooi haar heeft, de mooie Jelena die haar leven heeft vergooid door te trouwen met een ouwe zeur van een professor) wordt daarbij bedolven onder een alles relativerende laag ironie. Tsjechovs genuanceerde karakters worden daarbij grotendeels gereduceerd tot personages als marionetten. Misschien gingen De Roovers net iets te ver in hun lichtvoetigheid. Het als collectief repeteren en spelen (zonder regisseur) heeft bij De Roovers gewoonlijk een uitstekend resultaat opgeleverd. Met een licht sturende hand van een regisseur die enkele andere toetsen kon aanbrengen, was deze voorstelling wellicht ook echt beklijvend geweest. Nu was ze (slechts) geestig, speels, onderhoudend tot zelfs hilarisch, licht verteerbaar, en prettig om te zien. Alles samen ook niet min.

Met Tsjechov kreeg de theatertoeschouwer het afgelopen seizoen¹³ naar keuze ofwel een lichte lunch, een fijnproeverij, of een copieus driesterrenbanket. Wat een weelde.

NOTEN

- 1 Met o.m. Ton Lutz als Wanja, Petra Laseur als Sonja Ann Hasekamp als Jelena en André van den Heuvel als Astrov. Een klein beeldfragment: <http://www.eenlevenlangtheater.nl/ton%20lutz/video/1570.html>
- 2 Met o.m. Martin Van Zundert als Wanja, Els Cornelissen als Sonja, Denise Zimmermann als Jelena en Frank Aendenboom als Astrov.
- 3 Met o.m. Els Dottermans als Nina, Peter Van den Begin als Trepļjev, Jan Declair als Trigorin en Chris Lomme als Arkadina.
- 4 Met Frank Vercruyssen als Wanja, Waas Gramser als Sonja, Jolente De Keersmaecker als Jelena en Damiaan De Schrijver als Astrov.
- 5 'Wilde Honig' werd gespeeld door de Koninklijke Nederlandse Schouwburg (première 15.03.1986) te Antwerpen in een regie van Senne Rouffaer. Met o.m. Leo Madder als Platonov, Camilia Blereau als Sasja, Denise Zimmermann als Anna Petrovna, Herbert Flack als Vojnitsjev, Frank Aendenboom als Glagoljev, en Kristin Arras als Grekova.
- 6 Toch een mooie voorstelling vermelden van 'Ivanov' door Toneelgroep Amsterdam (première 02.09.1995) in een regie van Jürgen Gosch. Met Pierre Bokma als Ivanov,
- 7 Tom Lanoye: De Russen. Amsterdam: Prometheus, 2011 (ISBN: 978 90 445 1064 5)
- 8 'De Russen!' (Tom Lanoye naar Tsjechov). Regie: Ivo Van Hove. Scenografie: Jan Versweyveld. Met: Barry Atsma, Jacob Derwig, Hélène Devos, Roeland Fernhout, Fred Goessens, Janni Goslinga, Marieke Heebink, Fedja van Huêt, Chico Kenzari, Hans Kesting, Hugo Koolschijn, Hadewych Minis, Chris Nietvelt, Frieda Pittoors, Alwin Pulinckx, Halina Reijn, Gijs Scholten van Aschat, Karina Smulders, Leon Voorberg. Voorstelling gezien in deSingel te Antwerpen, op 14.04.2012
Voor wie de voorstelling miste: cf. het sfeerbeeld 'The making of De Russen' op:<http://www.toneelgroepamsterdam.nl/default.asp?path=cb3a2j7l>
- 9 'nRus (op teksten van Tsjechov). Met: Wim Danckaert, Mieke De Groote, Tine Laureys, Johan Van Assche, Lucas Vandervost, Michael Vergauwen en Tanay Zabarylo. Regie: Lucas vandervost. Dramaturgie: Heleen Mercelis. Kostuums: Sabina Kumeling. Muziek: George De Decker. Voorstelling gezien in de reeks 'Antwerpse kleppers' in het Toneelhuis, op 13.02.2012
- 10 Met dank aan Walschap, en zijn slotzin uit de roman 'Tor': 'De mens, ge kunt gij daar niet aan uit'.
- 11 Met muziek van Peter Vermeersch en met de medewerking van het Prometheus-Ensemble.
- 12 Oom Wanja (Dyadya Vanya, letterlijk: Oompje Wanja) van Anton Tsjechov. Productie: De Roovers. Een voorstelling van Robby Cleiren, Sara De Bosschere, Valentijn Dhaenens, Sofie Sente, Stef Stessel, Michael Vergauwen, Myriam Van Gucht, Eric Engels en Bert Vermeulen. Première te Antwerpen op 09.03.2012. Gezien in deMonty te Antwerpen, op 11.03.2012.
- 13 Afgelopen seizoen 2011-12 toerde acteur Herbert Flack ook rond met een toneelversie van 'De Dame met het Hondje', één van de meest bekende verhalen van Tsjechov. En in het Theater aan de Stroom was de productie 'Tsjechov zegt Tolstoj vaarwel' (Miro Gavran) te zien, een stuk over deze Russen..